

**“AL-ADAB AL-MUFRAD” ASARIDA ILM MA’RIFAT
G‘OYASINING TAVSIFI**

Elov Jobir Rustamovich

Buxoro davlat texnika universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Maqolada Imom Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” asarida ilgari surilgan ilm va ma’rifat g‘oyasi keng yoritilgan. Islomda ilmning o‘rni, Qur’on va hadisdagi ilm fazilati, ilm olishning maqsadi va odobi muhim asos sifatida ko‘rsatiladi. Muallif asarda keltirilgan turli rivoyatlar – sahobalarning ilm talabidagi fidoyiligi, ustoz-shogird munosabati, ilmga amal qilish, uni boshqalarga yetkazish mas’uliyati kabi jihatlar orqali ilmning ma’naviy qiymatini tahlil qiladi. Maqola ilmni faqat ma’lumot emas, balki odob, tarbiya va jamiyatga foyda keltiruvchi ma’rifat sifatida talqin etadi. Shuningdek, ilmni odob bilan egallash, halol niyat, kamtarlik, mas’uliyat, oilaviy va ijtimoiy tarbiyada ilmning o‘rni kabi mavzular zamonaviy hayot bilan bog‘lab izohlanadi. Yakunda, “Al-Adab al-Mufrad” hadislarining bugungi tarbiyaviy muhit uchun ham muhim ahamiyatga ega ekani ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *Ilm, ma’rifat, hadis, odob, Al-Adab al-Mufrad, Imom Buxoriy.*

Islom dinida ilm va ma’rifat g‘oyasi eng asosiy tayanchlardan biri hisoblanadi. Qur’onda ham, hadislar orasida ham ilmning fazli, ilm o‘rganishning savobi, ilm egasining o‘rni ko‘p bora zikr qilinadi. Payg‘ambarimiz sallollohu alayhi vasallam ilk vahiy “Iqro” so‘zi bilan

boshlanganini eslasak, bu ummat hayotida o‘qish, bilish va o‘rgatish naqadar muhim ekanini ko‘ramiz. Shu ma’noda hadis kitoblari ichida faqat aqida yoki fiqh masalalarini emas, balki kundalik hayot odobini o‘rgatuvchi asarlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Imom Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” asari shunday kitoblardan biridir: unda musulmon insonning odobi, axloqi, oilaviy munosabatlari, qo‘shnichilik, mehmondo‘stlik, ota-ona haqi bilan bir qatorda ilm va ilm ahlining fazilati haqidagi rivoyatlar ham joy olgan[1].

Imom Buxoriy bu kitobni alohida “adab” kitobi sifatida tartiblagan. “Sahih al-Buxoriy”da ham adabga oid boblar bor, lekin “Al-Adab al-Mufrad”da aynan axloqiy va tarbiyaviy hadislar yig‘ilib, alohida to‘plam holiga keltirilgan. Tadqiqotchilar ma’lumotiga ko‘ra, asar taxminan 1300 dan ortiq hadisni o‘z ichiga oladi va 600 dan ortiq kichik bobga bo‘lingan. Boblarning bir qismi ata-onaga yaxshilik, qarindoshlik aloqalari, qo‘shnichilik, mehmondo‘stlik, yomonga yaxshilik qilish kabi mavzularga, yana bir qismi esa ilm, nasihat, mas’uliyat, yoshlar tarbiyasi va ilmiy muhit odobiga bag‘ishlangan[1]. Shuning uchun ham bu asarni faqat hadis kitobi emas, balki odob-axloq darsligi sifatida ham ko‘rish mumkin.

“Al-Adab al-Mufrad”dagi ilm-ma’rifat g‘oyasiga nazar solganda, avvalo ilmning o‘zi qanday talqin qilinishi e’tiborni tortadi[2]. Bu yerda ilm faqat ma’lumot yig‘ish emas, balki Allohga yaqinlashishga olib boradigan nur, bandaning o‘zini va boshqalarni to‘g‘ri yo‘lga chaqirishiga xizmat qiladigan vosita sifatida ko‘riladi. Ilm odatda uch narsaga bog‘lanadi: halol niyat, ustoz-shogird munosabati va ilmga amal qilish. Hadislar orasida ilmni obro‘ yoki bahsda g‘olib chiqish uchun emas, balki Alloh roziligi uchun o‘rganish lozimligi ko‘p bora eslatiladi. Shuningdek, ilm faqat Qur’on va sunnatga oid darslar bilan cheklanmay, odob, tarbiya, jamiyatga foyda keltiradigan barcha foydali bilimlar tushunchasi bilan ham bog‘lanadi[1].

Kitobda ilm talab qilish, ilm o'rganish va uni boshqalarga yetkazishning go'zal namunalarini ko'rsatib beradigan sahobalar hayotidan rivoyatlar bor. Masalan, "Al-Adab al-Mufrad"ning bir hadisida 'Ubada ibn al-Valid otasi bilan Ansor sahobalaridan ilm olish uchun yo'lga chiqqanlari rivoyat qilinadi. U shunday deydi: biz otam bilan bu tomonda yashagan ansorlardan, ular vafot etib ketishdan oldin ulardan ilm olish uchun chiqdik, deydi. Keyin ular Abu-l-Yasar nomli sahobaga uchrashadilar. Abu-l-Yasar o'zi ham, yonidagi quli ham bir xil kiyimda – chiziqli libos va mu'ofiri libosini kiyib olgan edi[1]. Bu rivoyatda bir vaqtning o'zida bir necha ma'no jamlangan: birinchidan, sahobalar ilmni qadrlar, "ilmlilar borligida ulardan o'rganib olaylik" deb shoshilganlar; ikkinchidan, ilm talabi yo'lida sayohat qilish – oddiy ish emas, balki ibodatga teng amaliyot ekani anglashiladi; uchinchidan, ilm egasining quliga bo'lgan munosabatida ham adolat va halollik ko'rinadi – bu ham ilmning amaliy mevasidir.

Yana bir mashhur rivoyat: Abu Sulaymon Molik ibn al-Huwayris ismli sahoba aytadi: biz bir guruh tengdosh yigitlar bo'lib Rasululloh ﷺ huzurlariga keldik, yigirma kecha u zot huzurlarida turdik, deydi. So'ngra u zot bizni oilalarimizni sog'inganimizni sezib, ahlimiz haqida so'rab ko'rdi va mehribonlik bilan: "Oilangizga qaytinglar, ularga o'rgatinglar va men o'qigancha namoz o'qinglar. Namoz vaqti bo'lsa, biringiz azon aytsin, eng kattangiz imom bo'lib namoz o'qitsin", degan mazmunda nasihat qilgan[4]. Bu hadis "Al-Adab al-Mufrad"da "nazorat", "mas'uliyat" boblari atrofida keltiriladi, lekin ilm-ma'rifat g'oyasining juda yorqin namunasi bo'lib xizmat qiladi. Chunki bu yerda bir nechta muhim jihat bor: yoshlarning ilm izlab Rasululloh huzurlariga kelishi; ularning ma'lum muddat ilm majlisida qolib, Qur'on va namozni amaliy tarzda o'rganishi; so'ngra esa o'z yurti va oilasiga qaytib, o'rgangan ilmni boshqalarga yetkazishga mas'ul qilib yuborilishi.

Bu hadisdan ko‘ramizki, ilm faqat darsxonada qolib ketadigan narsa emas. Ilmning maqsadi – umr bo‘yi “o‘qib yurish” emas, balki o‘rgangan narsani oilaga, mahallaga, jamiyatga yetkazishdir. Rasululloh ﷺ bu yigitlarga nafaqat bilim bergan, balki ularga mas‘uliyat yuklagan: “Oilangizga qaytinglar, ularga o‘rgatinglar”[1]. Demak, ilm-ma‘rifat g‘oyasi “Al-Adab al-Mufrad”da aynan tarqatish, ulashish, boshqalar hayotiga nur olib kirish bilan bog‘langan.

Shu bob atrofida yana bir mashhur hadis keltiriladi: “Hammangiz cho‘pon (mas‘ul) siz va har biringiz qo‘yingiz (qo‘lingiz ostidagilar) uchun javobgarsiz”, degan ma‘nodagi rivoyat[1]. Bu hadis ham ilm-ma‘rifat masalasi bilan uzviy bog‘langan. Chunki odam faqat bilgan narsasi uchun emas, bilishi kerak bo‘lgan, lekin e‘tiborsiz qoldirgan narsalari uchun ham javobgar bo‘lishi mumkin. Oila boshlig‘i bo‘lgan erkakning mas‘uliyatida ahli oilasiga dinni, farz ibodatlarni, halol-haromni o‘rgatish kiradi. Xuddi shunday, onaning zimmasida farzandni tarbiyalash, unga odob va ilm yo‘lini ko‘rsatish bor. Demak, ilm ko‘r-ko‘rona shaxsiy “zaxira” emas, balki javobgarlik bilan bog‘liq ma‘naviy yukdir.

“Al-Adab al-Mufrad”dagi ilmga oid rivoyatlarning yana bir muhim jihati – ilm o‘rganish odobi. Ilmni qanday holatda talab qilish, ustozga qanday munosabatda bo‘lish, ilm majlisida qanday o‘tirish, savol berish va munozara madaniyati ham hadislar orqali tushuntiriladi. Masalan, yuqorida zikr etilgan “yigirma kecha Rasululloh huzurlarida qolgan” yigitlar rivoyatida ham buni ko‘ramiz: ular yosh bo‘lishiga qaramay, Rasululloh huzurlarida tartib bilan qolishgan, o‘zlariga berilgan darsni izchil o‘rganishgan, keyin esa iznsiz ketib qolmay, Rasulullohning ruxsati va duosi bilan qaytishgan. Bu – ilm majlisi odobining eng go‘zal namunalaridan biri.

Boshqa rivoyatlarda ilm talab qilayotgan odamning niyati haqida ham ishoralar bor. Ilmni faqat bahsda g‘olib chiqish, obro‘ orttirish yoki dunyoviy

maqsadlar uchun emas, balki Alloh roziligini izlab, o'zini va boshqalarni to'g'ri yo'lga boshlash uchun o'rganish kerakligi ta'kidlanadi. "Al-Adab al-Mufrad" bevosita "niyat bobida" ham, boshqa boblar izohida ham ilmning niyat bilan bog'liqligini qayta-qayta eslatadi. Ilmga amal qilmaydigan, boshqalarni chorlab, o'zi amal qilmaydigan kishi qattiq ogohlantiriladi – bu ogohlantirishlar ko'pincha boshqa hadis to'plamlariga ham kirgan mashhur rivoyatlar bilan uyg'un holda keladi.

Bu rivoyatlar asosida ilm-ma'rifat g'oyasining tarbiyaviy ahamiyati yanada ravshan bo'ladi. Birinchidan, ilm insonning o'zini tarbiyalaydi: haqiqiy ilm egasi kibrlanmaydi, o'zini boshqalardan yuqori ko'rmaydi, aksincha, o'rgangan sari o'zining bilmaganini ko'proq his qiladi. Sahobalarining ilm talab qilish jarayonida ko'rinadigan kamtarligi, ustozlariga bo'lgan hurmati, ilmdan keyin jamiyat oldidagi mas'uliyatni his qilishi bunga yaqqol misol. Ikkinchidan, ilm oila va jamiyat tarbiyasiga bevosita ta'sir qiladi. Rasululloh huzurida yigirma kecha qolgan yigitlarga berilgan vazifa – oilasiga qaytib ularga namozni o'rgatish – bugungi kunda ham "ilmli bo'lgan kishi avvalo oilasiga, yaqinlariga foyda bersin" degan mazmunga juda mos keladi[5].

Uchinchi tomondan, "Al-Adab al-Mufrad"da ilm ma'rifat bilan yonma-yon keladi. Ma'rifat – faqat bilish emas, balki ichki idrok, qalb bilan his qilish, Allohning oldidagi o'z o'rnini anglashdir. Shuning uchun ilm bilan bir qatorda tavo'zu', sabr, rahm-shafqat, boshqalarni kechira olish, mezonli gapirish, kerak bo'lsa sukut saqlash kabi fazilatlar ham hadislar orqali targ'ib qilinadi. Bu degani, agar inson kitoblarni ko'p o'qib, lekin axloqida o'zgarish bo'lmasa, u hali "ilm-ma'rifat" darajasiga chiqmagan bo'ladi. Ilm yurakka tushib, axloqqa aylanib, amalga ko'chganida ma'rifatga aylanadi – "Al-Adab al-Mufrad" hadislarida aynan shu ruh sezilib turadi.

Zamonaviy hayot bilan bogʻlab oʻylasak, bu gʻoyalarning dolzarbligi yanada ravshan boʻladi. Bugun axborot juda koʻp: internet, ijtimoiy tarmoqlar, turli kurslar, lekin odamlar orasida chalgʻish, ichki boʻshliq, maʼnaviy beqarorlik ham koʻp uchraydi. Buning sababi – maʼlumot bor, lekin maʼrifat yoʻq; oʻqish bor, lekin odob yetishmaydi. “Al-Adab al-Mufrad” bizga shuni eslatadiki, ilmni odob bilan, qalbni tarbiya qilish bilan birga olib borish kerak. Ilm olinganida ustoz hurmati, darsga tayyorgarlik, soʻragan savolning ham odobi, bahs madaniyati, boshqalarning fikrini eshitish kabi mayda koʻringan, aslida esa asosiy boʻlgan jihatlar tark etilmasligi lozim.

Yana bir muhim jihat – ilmni faqat diniy doiraga qamab qoʻymaslik. “Al-Adab al-Mufrad”dagi hadislar koʻpincha kundalik hayot bilan bogʻliq: qoʻshni haqini ado etish, bolalarni yaxshi koʻrish, zaiflarga marhamat qilish, oilani boqish, halol rizq qilish, masʼuliyat bilan ish yuritish. Bularning barchasi aslida ilmning natijasi – maʼrifat mevasidir. Demak, halol kasb egasi boʻlish, oʻz ishini puxta bilish, kishilar huquqiga rioya qilish, halollik bilan ishlash ham ilm-maʼrifat gʻoyasining amaliy koʻrinishidir. Shuning uchun bu hadislar har qanday soha vakiliga – u ustami, oʻqituvchimi, talabami, dehqonmi – baravar taalluqli.

Xulosa qilib aytganda, “Al-Adab al-Mufrad” asarida ilm-maʼrifat gʻoyasi juda tabiiy, hayotiy va taʼsirli tarzda koʻrsatilgan. Asardagi rivoyatlarda sahobalarning ilm talab qilishdagi fidoyiligi, ustozga hurmati, ilmni boshqalarga yetkazishdagi masʼuliyati, ilm bilan birga kelgan kamtarligi va odobi yorqin aks etgan. Ilm bu yerda shunchaki “koʻp bilish” emas, balki Allohga yaqinlashish, oila va jamiyatga foyda keltirish, oʻzini va boshqalarni haq yoʻlga boshlash vositasi sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun bugungi kunda ham bu kitobdagi ilmga oid hadislarni oʻqib, ularni hayotimizga tatbiq

etsak, nafaqat o'zimiz, balki atrofimizdagilar uchun ham foydali, odobli va ma'rifatli muhitni shakllantirishimiz mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Al-Buxoriy, M. ibn Ismoil. Al-Adab al-Mufrad. – Qohira: Dar al-Hadis, turli nashrlar.
2. Ibn Hajar al-Asqalani, A. Fath al-Bari: Sharh Sahih al-Buxoriy. – Bayrut: Dar al-Ma'rifa, 1989.
3. Qur'oni Karim. Tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: Toshkent Islom Universiteti nashriyoti, 2017.
4. An-Nawaviy, Ya. ibn Sharaf. Riyozus-Solihin. – Bayrut: Darul-Fikr, 2004.
5. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. 19-juz: Odob. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2012.